

Nogle Undersøgelser over Danmarks ældste Inddeling.

Af

Johannes C. H. R. Steenstrup.

Hertil et Kort.

(Meddelt i Mødet den 10. April 1896.)

Det har forekommet mig, at det vilde have sin Betydning at udarbejde et Kort over vort Lands ældste Inddeling. Man vilde herved kunne komme til Klarhed om, paa hvilket Grundlag Landets Deling i Kredse er foregaaet og hvilke af de gamle Inddelingsmaader der ere ældst, man vilde kunne forfølge Grunden til den senere Omlægning af Grænser og til Dannelsen af nye Dele og Omraader. Paa det større Kort, som jeg har udarbejdet, har jeg derfor draget de gamle Grænser for Herrederne og paa særlig Maade ved prikkede Linier betegnet de senere Omflytninger. Ofte var det nødvendigt at anvende Grænserne fra vore Dage som Udgangspunkt og altsaa gaa ud fra, at ingen Forandring var foregaaet; imidlertid bestyrkedes denne Antagelse sædvanlig ved, at Efterretninger fra Middelalderen og senere Tider angave Gaarde og Byer som liggende i de Herreder, hvor de nu findes. I mange Tilfælde siges derimod Byerne at have ligget i andre Herreder, og i Henhold hertil har jeg maattet drage Herredsgrensen paa anden Maade; stundom har selve Herredets Navn vist hen til, at Omraadet har haft en anden Form eller et videre Omfang og bl. a. maattet rumme den By,

hvorefter det er opkaldt. Værst have naturligtvis de mange Birker brudt Grænsemærkerne, og intetsteds har vel Landets Udkløftning til forskellige Fyrster og Berettigede virket saa stærkt ind som i Sønderjylland. Imidlertid have vi i Kong Valdemars Jordebog en gammel Meddelelse om Landets ældste Kredse, ledsaget af saa mange Oplysninger om enkelte Punkter indenfor dem, at man her har et godt Materiale at bygge paa.

Jeg maatte endvidere bestræbe mig for at lære de enkelte Herreders Terrænforhold og almindelige topografiske Forhold at kende, til Ex. deres Forhold til Vandløb, Højder og Dalstrøg, jeg maatte om muligt finde og afsætte Herredets ældste Thingsted og ligeledes det Sted, efter hvilket Herredet havde Navn. Da netop Tolknngen af Herredsnavnet ofte forvolder Vanskelighed, maatte jeg søge at finde Navnets ældste Former.

Man havde Grund til at vente, at der paa denne Maade vilde kunne findes enkelte almindelige Sætninger; ligeledes maatte man kunne blive opmærksom paa Paralleler, der vilde forklare Navne, som hidtil havde været dunkle.

Det er nu nogle af disse Undersøgelser og deres Resultater, jeg her skal fremsætte, idet jeg stadig henviser til den medfølgende lithografiske Gengivelse i formindsket Maalestok af det i Selskabets Møde forelagte Kort¹⁾.

Vi vende os først til den større Inddeling i Sysler. Den findes kun i Jylland, hvor den træffes overalt fra Skagen til Ejder — kun de frisiske Egne *Utland* regnes som Regel ikke

¹⁾ Det ledsagende Kort hører til første Bind af det af Det Nordiske Forlag udgivne Værk *Danmarks Riges Historie*; af Forlaget og dets Direktør Hr. Ernst Bojesen er der bleven givet Videnskabernes Selskab velvillig Tilladelse til at maatte tage Aftryk af Kortet for «Oversigterne». — Foruden de ældste Grænser angiver Kortet de ved senere Omlægninger dannede Grænser, hvilke ere betegnede ved prikede Linier. Det er imidlertid en Selvfølge, at de mindre betydelige Flytninger af Grænsen ikke have kunnet gengives paa et Kort af denne Maalestok. Ikke heller har Kortet kunnet nævne Thingstederne eller de Byer, som gave Herredet Navn.

med til Syslerne¹⁾ — derimod findes der ikke Sysler paa Øerne eller i Skaane. Ganske vist træffe vi i Aktstykker, som vedrøre gejstlige Forhold, tillige Sysler i Fyen og paa Sjælland, men dette synes at være en ad analogisk Vej fra Jylland til de andre Landsdele overført Inndeling i den kirkelige Stat; man har i denne haft Trang for en Kreds, der omfattede en Del Herreder (et Provsti). Som verdslig Inndeling findes den her hverken i K. Valdemars Jordebog eller i andre Aktstykker.

Syslet og Sysselinddelingen har et vist ærværdigt Præg og Skin af Ælde over sig. Jydske Lov tænker sig en Mands Slægt *kyn* boende indenfor Syslet: Kønsnavn er 12 Mænd inden tredje Byrd og inden Syssel. Den enkelte Ejendom bliver i Diplomerne jævnlig betegnet efter det Syssel, hvori den ligger, og Syslets Thing er som et Værnething for den; her finde Ejendomsklager, «Illen og Kæren», Sted. Syslet er en Kreds, som omfatter Nærboende, en Bygd, og derfor betegnes Sysselthinget jævnlig som Bygdething. I Middelalderens senere Del kunde et eget Kornmaal findes indenfor det enkelte Syssel og bære dets Navn, men dette er dog ikke noget oprindeligt Forhold. Inndelingen i Sysler blev anvendt ved Landets højere Administration, saaledes benyttes den i Hovedlisten, Broderlisten og Indtægtslisten i K. Valdemars Jordebog. Endelig anvendtes Syslerne som alt sagt af Kirken, idet Provsterne holdt Thing i hvert Syssel i gejstlige Sager eller i Sager vedrørende Kirken²⁾.

Syslet var saaledes et Mellemed mellem Landet (Provinsen) og Herredet. I det store Jylland har man haft Trang til Omraader af en saadan Størrelse, medens det kunde undværes i de andre mindre Lande. Man vil kunne sammenligne det

¹⁾ Landet mellem Sli og Ejder er paa Kortet indbefattet under Istathe-sysæl, hvorhen K. Valdemars Jordebog aabenbart regner det.

²⁾ Jfr. Joh. Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog 3 f. Syslerne antages her for at være en ældgammel Inndeling, saaledes som den tidligere Opfattelse var.

jydske Syssele med Gau eller Grevskabet indenfor Frankerrigerne eller med Shiret i England, fremdeles med Fylket i Norge.

Syssele peger med tvingende Magt hen paa en Embedskreds. Det gamle *sysæl* har ganske vist som det moderne Syssele Betydningen af Dont, Gerning; nok saa hyppigt sigter det dog bestemtere paa betroet Hverv, overdraget Forretning, Bestilling, jfr. J. L. I. 50: i kunugs sylæ æth farboth, Hadersley Stadsret c. 16: uthen af Herschop sialf wil kalle noker Man til sick for nokerhande Syssele eller Sagh; ogsaa den islandske Sprogbrug kender begge Betydninger. Sysæl kommer derfor til at staa nær ved det gamle *ombuth*, *læn*. Herved føres vi til, at *sysæl* er Betegnelsen for et Embedsomraade. Vi henvises desuden naturligen til den Parallel, som Norge frembyder, hvor der i det 12te Aarh. og senere opstod en Deling i Sysler, medens dog først et Aarhundrede senere Sysseledelelingen blev en almindelig, fast Inddeling af Landet. Og i England møder os i *scir*, der betyder Forretning, Syssele, ligeledes en karakteristisk Parallel. Men det var ogsaa her først i en forholdsvis sen Tid, halvhundred Aar efter at England var bleven et samlet Rige, at Landet deltes i Shirer²⁾.

Saaledes er der vist grumme meget, som taler for, at den danske Inddeling i Sysler er en i sen Tid opstaaet, af Kongemagten indført, administrativ Inddeling³⁾. Det næste Spørgs-

¹⁾ Egils Saga Skallagrímssonar c. 8: han feck honum . . . konungssýslu á fjalli.

²⁾ Steenstrup, Danelag 73 f.

³⁾ Jeg hidsætter her Karl v. Amira's træffende Udtalelser om denne Art Kredse, der staa mellem Herredet (»Hundertschaft») og Landet. »Von einem solchen Verein [von mehreren Hundertschaften] muss unterschieden werden der Mittelbezirk, welcher sich zwischen Land und Hundertschaft einschiebt, wenn auch seine Grenzen allerdings mit Hundertschaftsgrenzen zusammenfallen. Nur in wenigen Ländern dient er der Selbstverwaltung, wie z. B. der gotländ. *Thritihunger*. Regelmässig ist vielmehr der Mittelbezirk Amtssprengel für einen Diener des Herrschers und schon desshalb jüngeren Ursprungs als die Hundertschaft. Dieses ist am deutlichsten erkennbar bei der Grafschaft (*grafia*,

maal bliver da, om vi Danske ligefrem have laant den andetsteds fra. Her er nu det besynderlige Forhold tilstede, at vi i Danmark hverken træffe nogen Embedsmand for et helt Syssele eller Navnet Sysselemand. Syslerne blive aldrig administrerede af en Enkeltmand. Vi kunne lejlighedsvis i Middelalderen træffe et enkelt, især mindre Syssele forlenet bort eller pantsat, men dette er dog Undtagelser. En Borg eller en By med nogle tilliggende Herreder kan overdrages, men det er sjældent, at et Syssele lystre en enkelt Person. Forholdet var anderledes i Norge, hvor man kendte Navnet og Stillingen Sysselemand; ligeledes styrede i England *scirmen* Shirerne, sædvanligst betegnes denne Embedsmand dog som *ealdorman*. Man faar altsaa den Forestilling, at Syssele er noget vilkaarligt indført, en udenlandsfra hentet Betegnelse for et større Landomraade, for hvilket man havde Brug i Administrationen f. E. ved Skatteberegninger, og at her Norge eller England har været Forbilledet.

Det synes, som om Syssele i Betydning af Kreds, Embedsomraade er ældre i Norge end i Danmark, selv om en fuldstændig Sysseleinddeling uddannede sig tidligere i Jylland end i Norge. Men det er ogsaa muligt, at en engelsk Paavirkning har gjort sig gældende, og at de Danske have overført Shiret fra England, men oversat Ordet. Thi ikke blot benyttede Nordboerne i England *Skiri* i Betydningen af et geografisk Omraade, men det i England laante Ord *skiri* er endog vandret til Norden og dukker op i Vestgötalag som Betegnelse for et Omraade, der staar under en Næmdeman, hvilken har at afgøre Tviste-

---

comitatus) der fränkischen Reichsverfassung. . . . Aber auch die ags. *scir* ist Amtsbezirk des Vice- oder Unterkönigs (*ealdorman*) und seines Gehilfen, des *scirgeréfa* (*scirman*), und wiederum schon durch ihren Namen als Amtssprengel kennzeichnet sich die norwegische und westdänische *sysla* (*syssele*). Hiermit gar wohl vereinbar ist, dass räumlich manche *scir* und manche *sysla* sich mit einem ehemals selbständigen «Land» deckte.» Paul, Grundriss der germanischen Philologie II. 2. 106 f.

maal om visse Naboforhold og om kongelige Skatter¹⁾. I Danmark har man gengivet Ordet ved det tilsvarende danske Udtryk Syssel.

Til Tanken om et Laan fra Udlandet synes vi altsaa at maatte komme, fordi vi ikke i Danmark kunne finde Spor af en Embedsmand over et Syssel og fordi selve Ordet *sysæl* dog saa ubetinget peger hen paa en Embedsstilling. Men der er sikkert heller ikke noget mærkeligt i, at en Stat der maa ordne sin Administration paa en ny Fod, tager Paralleler fra andre store Riger. Jeg vil kunne henvise til tilsvarende Forhold hos os i det 17de Aarhundrede.

Da Enevælden indførtes, fik vi Brug for en ny over hele Landet udstrakt Inddeling; en saadan havde vi ikke haft før, eftersom meget af Landet ikke faldt ind under Inddelingen i Len. Saa fik vi 1662 Amter med Amtmænd, to tyske Ord og Begreber. I Værdi svarer Ordet *Amt* ganske til Syssel: Ombud, Hverv. Paa lignende Maade have vi altsaa i en ældre Tid udenlandsfra laant og oversat en Betegnelse for et større administrativt Omraade, uden at vi dog dengang tillige have overført Embedsstillingen.

Ifølge det saaledes anførte peger alt derfor hen paa, at Syslerne ere en forholdsvis sent opkommen Inddeling, som det stærkere udformede, fastere sammenhørende Statslegeme har gjort nødvendig. Man kan maaske gætte paa, at de ere opstaaede i det 10de Aarhundrede, eller for at tale bestemtere paa Harald Blaatands Tid. Det er ogsaa forstaaeligt, at en Stat, der ordner sig paa en fastere Fod, begynder med at indføre større Embedskredse, men at den senere slipper disse som for store og ombytter dem med mindre, Lenene.

Forholdet til de andre Inddelingskredse taler ogsaa for Syslernes senere Oprindelse. Herrederne ere, som det erkendes af alle, en urgammel Inddeling af Landet, og Syslet bryder

---

¹⁾ Steenstrup, Danelag 74 f.

aldrig Herredsgrænserne, men følger disses Løb, om end den tegnede Figur kommer til at have mangen Siksak. I Forhold til Bispedømmerne fremtræder Syslet derimod som en ældre Inddeling, hvad bl. a. ses af, at Ribe Bispedømme har faaet Dele af to Sysler Barwith og Ellæm.

Hvad der vist har bidraget til at fæstne Troen paa, at Syslerne ere en urgammel Inddeling, er den Omstændighed, at en af vore Landsdele endnu den Dag idag bærer Sysselnavnet og formentlig har baaret det saa langt tilbage, som overhovedet vor historiske Kundskab rækker. Denne Antagelse beror imidlertid paa en Misforstaaelse. Navnet Vendsyssel er forholdsvis ungt. Landskabet hed i Oldtiden *Vendel*. Adam af Bremen skriver saaledes c. 1070: *Iudlant contrahitur ad formam linguæ in eum angulum, qui Vendila dicitur, ubi Iudlant finem habet, og samme Form findes flere Steder hos ham*¹⁾. *Passio Sancti Canuti* (fra c. 1095): *a parte aquilonari, quæ appellatur Wendele*²⁾. *Ælnoth* (c. 1120): *regio maritima quæ Wendle lingua Danica quod convertibilis interpretatur*³⁾. *Vederlagsretten*: *Bo Hethinson af Wænla. Roskildeanonymen*: *Self, Vandalensium episcopus*⁴⁾. *Optegnelse i Lunde Gavebøger* fra c. 1150: *Katillus Vendal[orum] episcopus*⁵⁾. *Svend Aagesøn*: *Wandali*⁶⁾. *Saxo*: *Wendala, Wendila, Wandali, Nicolaus Wendilensis, Toko, Wendilensium pontifex*⁷⁾. Saaledes er der ikke Tvivl om, at Landet nord for Limfjorden paa de Tider hed *Vendel*⁸⁾, ligesom det

¹⁾ Adam IV. 1; III. i. f. (S. 151): in Wendilam insulam; IV. 2: in Wendilam; 5: ab occidente . . . Wendilam; 16: multæ insulæ . . . Wendila 32: Wendila; schol. 99: inter Wendilam; 100: inter oceanum et Wendile mare; 101: Wendil insula; 103: in Wendile.

²⁾ Scr. Rer. Dan. III. 320.

³⁾ Scr. III. 355.

⁴⁾ Scr. I. 383.

⁵⁾ Weeke, Lunde Domkapitels Gavebøger 141.

⁶⁾ Scr. I. 58. III. 154 f.

⁷⁾ Saxo 481, 588, 807, 820, 849, 908.

⁸⁾ Jfr. fra senere Tid: in communi placito Wenlie, 1325, Wendlie, 1375. Erslev, Repertorium I. 231, II. 170.

længere mod Vest liggende Land hed *Thyuth* (senere ogsaa *Thyuthesysæl*.)

Dette kan yderligere ses af Islændingernes Efterretninger. I Følge Ynglingasaga c. 31 plyndrer den svenske Konge Ottar á *Vendli*, og da han her er bleven dræbt, sendte Sejrherrerne for Spots Skyld en Trækrage til Upsala «og sige, at deres Konge Ottar ikke var mere værd»; Kongen fik Navnet *Vendilkráka*. Snorre betegner ogsaa nogle Gange Landet nord for Fjorden, der ender med Skagen, som *Vendilskagi* (S. 572—73, 780). *Knytlinga* c. 32: þat ríki, er heitir Vendelskagi, c. 46: vestr á Vendilskaga, þar sem heitir Hjarranda sýsla . . . Vandilsbyggjum . . . safnat at sér miklu Vendil fólki. c. 95: Ketill biskup af Vendli úr Jörungi. Alle disse Oplysninger vilde derfor ogsaa kunne bekræfte, at Udtrykket i det angelsachsiske *Beówulfdigt* om *Wulfgar*, at han var Vendlers Fyrste, *Wendla leód*, skal forstaas om Vendelboerne ¹⁾.

Saaledes komme vi ned til en saa sen Kilde som Kong Valdemars Jordebog, inden vi træffe *Wændlesysæl* (*Wendelsysel*). Det er det eneste danske Navn, i hvilket vi endnu have *Syssel* bevaret, men det hører saaledes netop til de yngste Navne. Og her kunne vi tilføje, at overhovedet de enkelte Syslers Navne forekomme mærkelig sent. I *Slesvig Stadsret* fra c. 1200 omtales *Syslet* (c. 90: *rusticus* . . . *extra sysæl*), i *Jydske Lov* se vi *Sysselinddelingen* som en rodfæstet Inddeling med en ret betydelig Rølle; men de forskellige *Sysselnavne* dukke først sent frem. *Knud Magnussen* skal ved *Delingen af Riget* med *Svend* bl. a. andet have faaet *Abosyssel* som sin Part; *Kilden* er dog sen, nemlig *Knytlingasaga* fra det 13de Aarhundredes Midte ²⁾. I *Broderlisten* i Kong Valdemars Jordebog, der maa stamme fra Tiden 1170—1200 benyttes *Sysselinddelingen*, og her

¹⁾ *Beówulf* v. 348.

²⁾ *Knytlingasaga* c. 109: *Apasýsla*; i c. 46. nævnes *Hjarranda sýsla* (*Hjørringssysel*, et ellers ukendt Navn), i c. 103 et ukendt *Plógssýsla* i *Ribe Bispedømme*, fra hvilket Sorte Plov stammer.

nævnes for første Gang alle de jydskes Sysler. Ved et Brev fra c. 1170 giver Absalon Ringsted Kloster Afgifter af *Vestresusle* og *myadlesusle* paa Sjælland¹⁾; som bekendt er den sjællandske Sysselinddeling dog en udelukkende gejstlig Institution, der aldrig har haft Betydning i den verdslige Stat.

Vi lære endvidere af det paaviste, at enkelte Landsdele, der dannede naturlige Helheder, havde fra urgammel Tid særegne Navne — Vendsyssel, Thy — og at disse nordlige Landsdele senere indlemmedes som Led i Sysselinddelingen. Vi tør vist slutte, at det er gaet paa lignende Maade syd for Limfjorden, og at Himmerland, som vi endnu den Dag idag kende som Navnet for Landet mellem Limfjorden og Mariagerfjord, det gamle Himbersysæl, allerede følte sig som et eget Omraade, inden det fik Sysselnavnet (Himbersysæl). Det samme gælder Salling, der blev en Del af Salingsysæl. Beboerne af de vestligste Landstrækninger syd for Limfjorden — Harthesysæl — sammenfattedes i ældre Tid under Navnet Harthboer²⁾, Bygdens (Syslets) Thing hed Harthbo Bygdething³⁾, Navnet Harboøre fortæller endnu om Landtungen paa Harthboernes Land⁴⁾, en islandsk Kilde giver Landskabet Navnet *Hörð*⁵⁾, og efter en Angivelse hos Svend Aagesøn maa man tro, at det danske Navn var *Harth*⁶⁾. Som bekendt sættes dette Syssels Navn i

¹⁾ Dipl. Arn. Magn. I. 29.

²⁾ Scr. Rer. Dan. V. 552; O. Nielsen, Jydske Tingsvidner 32, 33, 42, 88, 94, 100, 108.

³⁾ Nielsen, Tingsvidner, 1: Harbo bøgthyng, 2: Harbobythingh, 5: Hardho byting. Nielsen, Harsyssels Diplomatarium, Reg. Kinch, Ribe Bys Historie I. 206.

⁴⁾ O. Nielsen, Skodborg og Vandfuld Herreder 371.

⁵⁾ Flateyjarbók I. 98: Hörð a Jotlande.

⁶⁾ Dette forekommer mig at maatte være den rette Forstaaelse af følgende Udtalelse hos denne Historiker om Knud den Stores Søn Hartheknut: Kanutus . . [filium] suo appellavit nomine: quem cognomine Durum vulgo nominabant, non quod austerus vel crudelis extiterit: verum inde, quod tale provinciæ nomen extiterit, ex qua natalem duxit originem (Ser. I. 55). — Svend Aagesøn nævner ikke Kongens danske Navn, men af hans Oversættelse fremgaar, at det var Hartheknut, saaledes som ogsaa Navnet lyder i de danske Kongerækker og Aarbøger; Adam af Bremen II. 72, 74: Hardechnut. Islændingerne have: Hörðaknútr.

Forbindelse med det Folk Charudes, som i Følge Ptolemæus boede paa den kimbriske Halvø, ligesom Himbersyssel med Kimbrerne. Sprogligt vil der intet kunne indvendes imod disse Tydninger.

I Modsætning til disse Sysler¹⁾, hvor et Landskabs Navn er indgaaet i Betegnelsen, vil man finde andre opkaldte efter en kongelig Gaard eller Borg. Warwith (Varde), Jalinge og Almund, som alle have givet Sysler Navn, hørte til Konunglef, de to første vare bekendte Kongsgaarde; ogsaa i Aabo (Ormslev Sogn, Ning Herred) var der maaske en kongelig Gaard²⁾. Andre af Sysselnavnene ere vanskelige at forklare.

Saaledes tegner sig i disse Træk den samme Dobbeltthed i Syslernes Karakter, som viste sig i de tidligere belyste Forhold. Som administrative Kredse i den verdslige Stat have Syslerne hurtigt tabt Betydning, og en Embedsmand for hele Syslet har der vel kun været en kort Tid, eller maaske ingensinde. Men den Grundvold, hvorpaa Syslet var bygget, bestod fremdeles op gennem Middelalderen. I disse mindre Landomraader havde fra gammel Tid Befolkningen sluttet sig sammen. Herreder, som ligge nær ved hinanden, kunne have et naturligt Ønske om at danne et fælles Thing for Anliggender vedrørende mere end eet Herred eller angaaende den hele Egn — saaledes slutte de tre nordøstligste Herreder i Sjælland sig sammen om *Thryggæhærethsting*³⁾ — og paa tilsvarende Maade have mere eller mindre udstrakte Egne søgt at skabe et Fællesomraade med tilhørende Mødested. Denne selvvoxede Association har den

¹⁾ Mon ikke ogsaa Omungærsysæl indeholder et Folkenavn? Et Stedsnavn, der kunde forklare Ordet, kendes ikke. Jfr. Tengbergs Udtalelser om hvorledes en hel Række af Herredsnavne i Östergötland og Upland maa udledes af Folkenavne: Lysingarnes, Gilstringarnes, Lösningarnes, Sæmingarnes, Nærdingarnes osv. härad, Tengberg, den äldsta territoriala indelningen i Sverige 22.

²⁾ Dette kan dog kun støttes paa, at her tidligere fandtes Borgruiner, Nielsen, Sysseлиндdeling 59.

³⁾ Steenstrup, Studier over K. V. Jordebog 10 f.

indførte Sysseldeling benyttet, og den har fortsat sig halvt uafhængigt af Sysselinstitutionen. Indenfor *Bygden*, som Syslet stadig kaldtes, er der opstaaet nye Arter Fællesskab, og Samfølelsen indenfor Kredsen er yderligere bleven styrket ved at Syslet blev et virksomt Led i den gejstlige Jurisdiktion.

Dette forekommer mig at være en naturlig Forklaring af det dobbeltsidede i Syslernes Væsen og af de mærkelige Træk af Oldtidsliv eller gamle Tilstande, som den forholdsvis nye Inndeling fremviser endnu i sene Tider.

Vi vende os derefter til **Herrederne**. Blandt de Forhold, som her fortjene at undersøges, ere disse: hvilke ere Herredernes ældste Navne, og efter hvilke Forhold benævnedes de? falde deres Grænser naturligt eller kunstigt? hvor er Herredets Thingsted? kunne vi, hvad Herredernes Oprindelse angaar, betragte dem som voxede frem gennem en naturlig Sammenslutning af nærboende Borgere, der føle sig som Enhed og søge til et fælles Forsamlingssted, hvor de forhandle eller afgøre deres offentlige eller private Anliggender? eller er det maaske en Inndeling ad mere skematisk Vej, foretaget ovenfra for at faa Landet inddelt i ligelige Dele og for at tilvejebringe et godt Grundlag for Skatters eller andre Præstationers Udredelse?

Et Kendetegn paa den sidste Oprindelse vilde det aabenbart være, saafremt Herrederne kun betegnedes paa en numererende Maade, efter deres indbyrdes Forhold til hinanden eller til Landskabet som det nordlige eller østlige Herred eller lignende.

Her kan nu strax den lagttagelse gøres, at man som Regel ikke benævnedes Herreder efter Verdenshjørnerne. Falster og Langeland ere delte i et Nørre- og Søndre Herred, Bleking i et *væstærst*, *mæthlæst*, *östærst* Herred; men efter al Rimelighed ere disse i geografisk Henseende saa bestemt afgrænsede Omraader paa en senere Tid blevene kløvede i Dele. Især har Blekings Tredeling et stærkt Præg af at være administrativt

truffet. Falster har formodentlig oprindeligt udgjort eet Herred, og man kunde fristes til at søge Midtpunktet og Thingstedet i Sognebyen Thingsted, der ligger centralt for det hele Land, lige ved Sydgrænsen af Nørreherred; men denne Slutning er dog ganske usikker¹⁾. Endvidere forekomme følgende Herreder parvis: i Skaane paa Hallands Aas og dens Affald Asbohæreth syndræ og norræ, i Jylland paa Halvøen Dyrs Dyursæ norræ og syndræ hæreth, ved Viborg Lyungæhæreth norræ og syndræ, paa Sønderjyllands Vestkyst Nörrægöshæreth, Syndrægöshæreth²⁾. Iblandt 200 Herreder³⁾ have disse faa Tilfælde jo lidet at sige, og dertil kommer, at vi næppe staa overfor et oprindeligt Forhold. Thi den almindelige Udvikling har i alt Fald været den, at Herrederne, naar de kløvedes, fik Navn efter Verdenshjørnerne. Hanæ hæreth i Thy blev senere delt i Øster og Vester Hanherred. Wangshæreth synes henimod 1300 at være bleven delt i Nørvangs og Søndervangs Herred, hvilket sidste nævnes 1429; ikke længe efter i det femtende Aarhundrede forenedes disse atter under Navnet Nørvangsherred. Hornshæreth ved Varde og Blaavandshuk skares over i de tre Dele

¹⁾ Slutningen maatte især bygges paa denne Bys Betydning i Middelalderen, thi som nedenfor skal omtales (S. 403), behøver Thingstedet ikke at ligge centralt, og at der er holdt Thing i denne By, er næppe oplyst. Fremdeles henviser Navnet næppe til Thingstedet. Byer paa *-stath* sammensættes som Regel med Personnavne (jfr. Hist. Tidskr. 6 R. VI 364 f.) Et nu ukendt Personnavn har desuden sat sig Mærke i en Række Bynavne Tingkorp, Tynkerop (Codex Esromensis 180, 275), Tynkerop (Scr. VI. 201), Tingorp (Scr. VII. 126), Tingstrup (Trap V. 140), Tinglev i Sønderjylland (Tingløff c. 1280, Hasse, Schlesw.-Holst.-Lauenb. Urkunden II. 226), Tinkarp (Tinckerup) i Skaane. Derfor skjuler der sig snarest et Personnavn i Thingstathæ.

²⁾ I Kong Valdemars Jordebog nævnes Hallæ h. (Nørhald H.) i Omungær-sysæl og Hallæ h. (Sønderhald H.) i Abosysæl. Disse menes oprindeligt at have udgjort en Enhed og at bære Navn efter Hald i det førstnævnte Herred; i Sønderhald H. findes intet saadant Stedsnavn. Herrederne ligge saa langt fra hinanden, at dette vel næsten er tvivlsomt.

³⁾ Antallet af Herreder kan ikke angives med absolut Sikkerhed, da man ikke overalt ser, om de mindre Øer danne eget Omraade.

Øster-, Vester- og Nørre Horne H., og Rafnsthorphæreth i Sønderjylland synes allerede paa K. V. Jordebog delt i et Nørre- og Søndre Herred¹⁾. Det viser sig desuden paa en ret karakteristisk Maade, at Betegnelsen efter Verdenshjørner afløser ældre Navne. Laalands to vestligste Herreder kaldes Horsælund og Arnöng H. i Hovedlisten i K. Valdemars Jordebog, medens de i dennes Laalandsliste ere betegnede som Nörræ og Söndræ H. saaledes som i vore Dage. Og medens de fire Herreder paa Bornholm i nyere Tid prosaisk og praktisk bære Navnene Nørre, Vestre, Søndre, Østre H., hed de i gamle Dage Haslæ, Rothnæ, Michlingæ, Hænnings H. For en Administration, der fra oven af deler et givet Omraade i mindre Dele, er en Benævnelse efter Vindhjørnerne lige saa naturlig, som et andet Navn er rimeligt, naar det gives af Befolkningen selv, hvorfor det maa siges, at der i al Fald intet foreligger, som tyder i den første Retning.

Ikke heller har en Embedsmand eller hans Titel i alt Fald direkte givet noget Herred Navn²⁾. Byen Jarlslef i Vendsyssel, som har givet et Herred Navn, hentyder næppe til en Jarl, da det som Regel vil være Personnavne, der indgaa i Stedsnavne, som ende paa *stath*³⁾, og Byen Jarlæzstath i Skaane, som har givet et Herred Navn, bevarer vist en Mands Navn *Jarlær*, hvilket forekommer i andre Stedsnavne⁴⁾; Jarlæz (Jarlef) H. i Almind Syssele⁵⁾ rummer vistnok Navnet *Jari*⁶⁾.

¹⁾ S. 13: Rafnsthorphæreth 20 mr. puri et de alia parte 25 mr.

²⁾ Husbyhæreth i Istedssyssel har Navn af Byen og Sognet Husby. I de nordiske Lande betegnede Huseby en fornem Mands Sæde, en Kongsgaard jfr. Steenstrup, Studier over K. V. Jordebog 20 f., og indirekte kan saaledes Herredsnavnet henpege paa en Embedsmand.

³⁾ Historisk Tidsskrift 6 R. VI. 364 f. — Jeg var tidligere tilbøjelig til at antage hin Afledning paa Grund af Analogien mellem *jarlslef* og *konunglef*, ib. V. 358.

⁴⁾ Jfr. O. Nielsen, Personnavne 52: Jarlsæ (Jels), Jersmark, Jelstrup.

⁵⁾ I K. V. Jordebog Jarlæz H., i Ribe Oldemoder Jarlef H., Jærlöf H. (S. 70, 109); Nielsen, Jydske Tingsvidner (S. 97): Jærlöf H. (1459).

⁶⁾ Nielsen I. c. 52.

Det næste Spørgsmaal, som bliver at undersøge, er Herredernes Forhold til Kystlinien. Det er oftere bleven hævdet, at Herrederne vise en paafaldende Stræben efter at naa ud mod Havet eller Fjordene, og man har søgt Forklaringen deri, at Herredet var en Inddeling med Ledingen eller Søkrigsvæsenet for Øje¹⁾. Efter at have tegnet Herredsgrænserne, som de vare i den ældste Tid, har jeg ikke kunnet finde denne Opfattelse bekræftet. Jeg henviser her til Kortet, af hvilket det formentlig vil fremgaa, at der intet paafaldende er at bemærke i Herredernes Form eller i deres Forhold til de geografiske Grænser. Kun meget sjældent gaa Herredernes Grænser i nogen mærkelig Grad ud og ind, ikke heller kan man sige, at de have nogen særlig langstrakt Form. Naturligvis beror dette til Dels paa Betragterens Skøn; det vil derfor være vejledende nærmere at undersøge de enkelte Herreder, hvis Form kunde vække nogen Opmærksomhed.

Fyen har 12 (eller 13) Herreder, der alle paa eet nær naa Havet, og dette maa vel anses som en ret naturlig Fordeling efter Øens Bygning. Det eneste Herred, som man maaske kan sige anstrænger sig lidt for at naa Havet, er Aasum Herred. Men her har aabenbart et særligt Forhold gjort sig gældende. Byen Aasum, som laa ved den sejlbare Odense Aa, har ikke villet slippe Magten over dette Farvand eller over Engene ved Aaen og er saaledes kommen til at stræbe ud mod Havet. Ogsaa Herredets østlige Grænse dannes af en Aa, Vejrup Aa, i alt Fald paa en Del af Strækningen, og saaledes have bestemte Naturforhold her været medvirkende ved at tegne Herredets Form.

¹⁾ Styffe, Skandinavien under Unionstiden, andra uppl., 42, 247; jfr. Bellander, Westmanlands härader 73: alla häraderna hafva berört Mälaren. Såsom Styffe har anmärkt, framlyser deruti en afsigt att hafva en hamn för ledingsskeppen. Derpå torde dock inflyttarena föga hafva tänkt vid sjelfva inflyttningstiden. Rätta orsaken var säkerligen den, att inflyttningen skedde sjöledes etc.

Dette Forhold gentager sig karakteristisk i Skaane. Man har netop om de skaanske Herreder sagt, at de ved deres Bestræbelser efter at faa Del i Kysten viste, at Flaadeudrustningen, Ledingen, maatte have været et Grundlag for Herredsinddelingen. Men dersom man betragter nærmere nogle af de langstrakte Herreder som f. Ex. Baræ, Thornæ, Harthakærs Herred, vil man se, at de have meget naturlige Grænser i de store Aaer eller mindre Aaløb, som saa at sige selv afmærke de enkelte Territorier fra hinanden. Man kan desuden sikkert gaa ud fra, at Vandløbene i Oldtiden som Regel vare betydeligere end nu, hvorfor mangen en Aa, som nu synes mindre fremtrædende, dengang maaske var ret mægtig¹⁾. Eet Herred har faaet en mærkelig snæver og indskrumpet Kystlinie nemlig Gæræ Herred, medens derimod Naboherredet, Vætlands H. har strakt sig — som det i alt Fald synes paa Kortet — unaturlig langt ud over den Grænse, som Helgeaaen frembød. Undersøger man imidlertid nøjere Terrænforholdene, vil man finde, at en mindre Aa, som fra Syd løber mod Nord, indtil den falder i Ingsjö og Helgeaa, har bidraget til at Grænsen blev draget her. Kyststrækningen mellem denne Aa, Søen og Helgeaa indtil dens Udløb bestaar dernæst i væsentlig Grad af en Flyvesandsstrækning, som det vilde være ligegyldigt for det ene eller det andet Herred at besidde. Linné omtaler i sin skaanske Reise udførligt denne store «sandfält öster om Widtsköfle»²⁾.

Man vil desuden med Hensyn til Skaane kunne iagttage, at der ikke i Tidernes Løb er foregaaet nogen Omlægning af

¹⁾ Dette bemærkes i Anledning af C. G. Styffes Udtalelse om at det «ofta var helt obetydliga vattendrag, som utgjorde gränserna mellan de Skånska häraderna» (l. c. S. 42). Iøvrigt har ingen saa klart som Styffe belyst Vandmassens Aftagen paa den skandinaviske Halvø. Fler-tallet af Aaerne, der afgrænse de skaanske Herreder, maa dog vist kaldes ret betydelige.

²⁾ Carl v. Linnés Skånska resa 107 f.

Herredernes Grænser¹⁾; kun er eet af Herrederne, Gything Herred, bleven kløvet i to. Dette synes jo dog virkelig at vidne om, at der her ikke er gjort Brud paa noget, som naturligt frembød sig, og at der ikke heller oprindeligt ved Herredets Dannelse er taget Hensyn til specielle administrative Forhold (Søkrigsvæsenet), som i en senere Tid ikke havde Betydning for Herredsinddelingen.

Vi kunne ogsaa paa anden Maade belyse Herredernes Forhold til Kysterne. Som bekendt ligge de danske Købstæder gennemgaaende ved Havet eller ved Fjordene, de rene Landkøbstæder ere kun faa i Tal. At Herrederne ere ældre end Købstæderne, derom er ikke Tvivl; men inden Købstæderne opstode, var der jo dog som oftest en Bebyggelse, en Landsby eller et Fiskerleje paa samme Plet, og det var værdt at vide, om denne stod i noget saadant Forhold til Herredet, at det var den, som har givet det Navn. I Sønderjylland finde vi nu, at Aabenraa ligger i Risø H., Flensborg i Wiz H., Hedeby i Struksthorp H. Højer ligger nu ved Havdiget, men alle ere enige om, at denne By i Middelalderen laa et betydeligt Stykke inde i Landet, og at her store Strækninger vest for Byen ere tabte til Havet. Hvorvidt Thynning — der nu ligger ved Havet — i sin Tid var en Søstad, er meget tvivlsomt. Haderslev

¹⁾ Til Ingelstad Herred paa Skaanes østlige Hjørne hører for Øjeblikket udenfor det egentlige Omraade en lille Enklave ved Kysten af Järestad H. kun et Par Mil fra Hoveddelens Kyst. Dette Forhold synes at være gammelt, idet allerede paa Unionstiden Hoby Sogn hørte til Ingelstad H., men det mellemliggende Borrby Sogn til Järestad H. (se Styffe, Skandinaviens under Unionstiden 66, 68). Paa lignende Maade ligger nu Vesteregede Sogn i Sjælland sydøst for og helt adskilt fra Thybjerg H.; Nestved Købstad med Omraade ligeledes syd for og adskilt fra det samme Herred, til hvilke begge Dele høre. Saaledes synes Forholdet ogsaa at have været i det 14de Aarh. (jfr. Roskildebogen i Scr. Rer. Dan. VII). Mulig kunne disse Besynderligheder altsaa føres tilbage til Oldtiden, men at de ikke desto mindre ere Forstyrrelser i et oprindeligt Forhold, synes klart. Paa det medfølgende Kort kunde — efter dets Maalestok — disse smaa Enklaver i hvert Fald ikke gengives.

har Leje ved en Fjord, men den By, som har givet Herredet Navn, er Gamle Haderslev, der ligger noget vestligere, inde ved Haderslev Dam. I Nørrejylland har ikke en eneste af vore nuværende Købstæder givet et Herred Navn. Fyen har i vore Dage 7 Søkøbstæder og en eneste Landby (Odense); kun efter denne sidste har et Herred faaet Navn. Paa Sjælland have de to Ind-Byer Slagelse og Ringsted givet Herreder Navn. I Skaane er intet Herred benævnt efter en Købstad, i Halland kun Halmstad, men den By, efter hvilket Herredet blev opkaldt, laa ikke ved Nissans Udløb, men længere oppe ad Strømmen ved et Sted, der senere hed Öfverby¹⁾. — Bornholm har det særegne Forhold, at to af dets Herreders Navne henvise til senere Købstæder ved Havet, to andre til nu forsvundne Punkter.

Resultatet er derfor dette, at af de gamle Herreder have 9 Navn efter Punkter, som senere blev Købstæder, men af disse 9 ere 3 endnu Land-Byer, og 4 vare det vist i ældre Tid. Dette viser tydeligt, at Herrederne have en Natur, der er Købstædernes centralt modsat, og især have de ikke taget særlig Sigte paa Kysterne.

Man vil desuden kunne — idet man ser bort fra de alt nævnte Byer — gennemgaa samtlige de Herreder, der ligge langs de danske Kyster, og man vil finde, at kun et eneste er benævnt efter en Plet ved Havet, nemlig Horsæby, senere Horsbøl (Herredet hedder nu Viding H.); atter her gælder det, at Slesvigs Vestkyst i Oldtiden er saare vanskelig at tegne, men at det sandsynligste er, at Stranden gik langt fra dette Punkt.

Hvor godt gemt de Byer ligge, hvorefter Herredet er nævnt, vil desuden fremgaa af følgende Forhold.

Naar i en senere Tid et Herred deltes i to, kom det Punkt, som gav Herredet Navn, netop til at ligge i det inderste Herred og ikke i Kysterherredet. Rangstrup ligger nu i det indre af de

---

¹⁾ Styffe, Skandinavien under Unionstiden 82.

to Herreder, Nørre Rangstrup H. Almind ligger i Almind H., ikke i Elbo H. yderst paa Halvøen ved Koldingfjord, Malt ligger ikke i det delte Herreds ydre Part Gjording H., men i Malt H., Jerlev i Jerlev H., ikke i Holmans H. ved Vejle Fjord, Lisberg i Indherredet Vester Lisberg, ikke i Øster Lisberg H. ved Kalø Vig.

I det saaledes oplyste og i de andre foran omhandlede Forhold ligger allerede den Sætning udtalt, at det Punkt, som har givet Herredet Navn, maa søges fjernt fra Kysten.

Af disse mange Grunde betragter jeg det som givet, at Herrederne ikke i særlig Grad have noget med Kysten eller med Flaadeudrustningen at gøre. Strandlinien har havt Indflydelse paa Herredernes Form og Udstrækning paa samme Maade som mange andre Naturforhold, til Ex. Aaløbene, men ikke i nogen højere Grad end disse. —

Vi skulle nu prøve paa at udfinde Forhold, der nærmere kunne bidrage til at bestemme Herredernes Oprindelse, og i den Henseende bliver det af Vigtighed at undersøge, hvilke geografiske Forhold eller hvilke bestemmende Punkter inden for Herredet der have givet det Navn. Jeg mener nu, at man i den Henseende kan fremdrage følgende.

I. Flere Herreder udgøre geografisk udsondrede Omraader. Saaledes bliver et større eller mindre Næs ofte i K. Valdemars Jordebog opført som særlig Kreds; det kaldes ikke Herred, men staar dog ved Siden af det, eller det er en Del af det, et Birk i dets Vorden — man kan som oftest ikke sige bestemt, hvilken Stilling det indtager paa Jordebogens Tid. Herhen hører Warnæs ved Sundwith, Mulnæs (Mols)¹⁾

---

¹⁾ Det maa huskes, at de gamle Molboeres Land, Mulnæs, kun indbefattede den vestligste af de to Halvøer, hvorimod den østlige Halvø Hassens (o: Draaby og Æbeltoft Sogne), der nu i daglig Tale regnes med til «Mols», hørte til Sønder Herred Djurs. Jfr. Böttiger, Æbeltoft og Omegn 1 f.

og Hælghænæs, fremdeles Næs ved Hanæhæreth (Hannæs), der senere hed Næsbofærthingh¹⁾.

Det sidste Navn bringer et almindeligere Forhold i Erinding, thi det er netop *-bo'*erne, de mindre Omraader indenfor Herredet og deres Indbyggere, der føle sig som noget for sig, som begynde at danne et Birk. Saaledes have Hvetboerne i Vendsyssel aabenbart begyndt at udsondre sig til det Omraade, der i K. V. Jordebog betegnes som Hvet; det kaldes ikke Herred, men stilles ganske jævnsides med disse: «Kyærræ hæreth: 15 marc. Hvet: 15 marc». 1519 nævnes Hvetboherrith, saaledes som det nu hedder²⁾. Om Hægnæzholm gjælder det samme; det benævnes ikke Herred, men regnes for at være det «Schammæ H. 15 marc. Hægnæzholm 15 marc». Halvøen Hindsholm havde fra gammel Tid sit eget Thing, der kaldtes «Hindsbo Thing»³⁾. Et Herred, der endnu ikke fandtes paa Kong Valdemars Tid, er Elbo H.; det har udrevet sig af Almundæ H. og hed først Elendæ, Elnd, Endle, hvad der vel maa forstaaes som den udsondrede, bortliggende Del af Landet, jfr. *Utland* paa Slesvigs Vestkyst og de *Holmboer*, der strax skulle omtales; allerede 1479 nævnes Eelnæbo herrætz tingh⁴⁾. Atter et Naboherred hedder nu Holmansherred og er dannet af Dele af Jerlev H.; det nævnes 1339, 1340 og 1381 som Holmbomot H.⁵⁾, og derved er en Del af dets Historie fortalt. Thi Holmboerne⁶⁾ — aabenbart Indbyggerne i den ydre Del af Herredet — havde altsaa oprettet et eget *møt*, hvilket jo er

¹⁾ Steenstrup, K. V. Jordebog 19.

²⁾ Trap, Danmark V. 95. Danske Mag. 4 R. II. 48. Erslev, Repertorium I. 231 (1325: de Hwæt). Langebeks Diplom. 17 Dec. 1519.

³⁾ Trap, Danmark IV. 98.

⁴⁾ O. Nielsen, Sysselinddelingen 63, Jydske Tingsvidner 98, Ny Kirkehist. Samlinger VI. 665 f., Scr. V. 541 (Elndæ).

⁵⁾ Oldemoder 70. Erslev, Repertorium I. 308, II. 229.

⁶⁾ Ogsaa i Utland fandtes der 1187 et Holmbo H. se Absalons Brev hos Hasse, Schleswig-Holstein-Lauenburg. Urkunden I. 80. I Kong V. Jordebog kaldes det Holm.

Navnet paa det sideordnede eller mere private, ofte irregulære Thing, Hjælpeethinget; og Kredsen omkring dette *mot* er i Tidernes Løb bleven ophøjet til et regulært Herred. Endvidere kan nævnes, at Jarlslef H. i Vendsyssel, der i senere Tid er bleven udstykket, rummede en Del Sogne, der i Middelalderens Slutning sammen med Dele af Børlum H. udgjorde et eget Skovbo H.; dette var oprindelig opstaaet som Kreds omkring et *Mageting* — privat indrettet Ting — for Skovbo Fjerding i Børlum H., hvilket bestod endnu 1535¹⁾. Ved det store Gøinge (Gything) H. i Skaane maa noget lignende have gjort sig gældende. I Knud den Helliges Gavebrev 1085 betegnes et Sted som *a Guthesbo in Sandby*; og derved forstaas, at Sandby ligger i Omraadet Guthesbo. I en Indtægtsliste i K. V. Jordebog nævnes da ogsaa en Afgift af Guthæsbo H., hvad der maa svare til hele eller dog en Del af Gything H., som nævnes i Jordebogens Hovedliste. Ogsaa i en Præbende-fortegnelse fra Lund nævnes Gudesbo paa denne Maade uden Tilføjelse af Herred²⁾. En Del af Gøinge H. opfattedes i den senere Middelalder paa Grund af de mange Vandløb som en Holm, og nogle Sogne sagdes beliggende paa Gøingeholm³⁾.

Vi kunne fra andre Egne af Norden fremdrage Paralleler til disse Forhold, idet Vestergötland var delt i 8 Len eller Fogderier, hvert indeholdende flere Herreder (undtagen det store Vadsbo), hvilke vare opkaldte efter en indenfor hvert Omraade liggende Kongsgaard med Tillæg af Ordet *-bo*. Af disse er

¹⁾ Nielsen, K. V. Jordebog 91. Ældste Archiv Reg. III. 103: en stocknøffen, att y mantz minne haffuer wert mageting wdj Børlum heret i Skowffby fierding, 1535; jfr. 106.

²⁾ Scr. III. 429: Gudesbo . . Wetlandi . . Lyfneshereh.

³⁾ Styffe, Skandinavien under Unionstiden, 2. uppl. 71. P. Lovén, dissertatio de Gothungia 6: quatuor ecclesie Gothungie, Mälby sc. Tjörnarp, Brönestad & Materyd in antiquis semper monumentis in insula Gothungie Gydinge vel Gyngæ Holm sitæ commemorantur.

endnu kun Herredsnavnet Vadsbo bevaret. *Bo* betyder altsaa her Distriktet, Bygden, og paa samme Maade maa vel ogsaa de danske Navne Hwætbo, Hindsbo osv. forstaas. Endelsen *-bo* sigter med andre Ord ikke til Indbyggerne, selv om disse betegnedes som Hwætboer, Hindsboer osv.¹⁾

En lille Ejendommelighed ved disse Omraader fortjener endnu at fremhæves, nemlig at man betegner Beliggenheden eller Tilværelsen indenfor Kredsen ved *a*, *paa* og ikke — som i Herredet — ved *i*. Saaledes i Brevet 1085: *a Guthisbo in Sandby*; 1525: Jetsmark paa Huet²⁾; Dalum Klosters Jordebog 1533: Wyndinghe hæret . . . Paa Hyntzholm . . . Skoubye hæret . . .³⁾. I Erik Emunes Gavebrev 1135 nævnes en Del Byer *a Geri*⁴⁾, i den lundske Gavebog og i Præbendeliste fra Lund ligeledes en By *a Geri*⁵⁾, hvad der vil sige i Gæræherred, og i Erik Emunes Brev en By *a Wetlandi*, altsaa i Wætlandsherred⁶⁾. Om andre Herreder i Skaane end disse tre store, vandrige, afsides liggende Omraader ved jeg dog ikke at *a* er anvendt, og jeg kan her som en karakteristisk Parallel fra Sverige nævne, at man om Dal (Dalsland), hvilket hørte med til Vestgoternes Lovkreds, medens det dog ved sin

¹⁾ Jfr. ogsaa *a Guthisbo* i det følgende. Schlyter, Sveriges äldsta indelning i landskap 11 f. (ligesaa i hans Ordbok till Sveriges Gamla Lagar, *bo*) hævder denne Fortolkning for de nævnte svenske Navnes Vedkommende, hvorimod det *-bo*, som forekommer i mange Herredsnavne er en sammentrukket Genitivform, Dalbo h. = Dalboa h., Vitherbo h. = Vitherboa h. Jfr. ogsaa Bellander, Westmanlands härader 78 f.

Paa samme Maade maa vel det eneste af de danske Herredsnavne forklares, hvori *bo* indgaar: Asbo H. (Syndre og Nørre) i Skaane. Aabo Syssel har maaske snarest Navn efter en By, se foran S. 384.

²⁾ Danske Magazin 4 R. II. 48.

³⁾ Samlinger til Fyens Topographie IV. 311.

⁴⁾ Aarbøger for nordisk Oldk. 1882, 223.

⁵⁾ Weeke, Lunde Domkapitels Gavebøger 70, Scr. III, 428.

⁶⁾ Weeke, Lunde Domkapitels Gavebøger 70, Kr. Erslev i Aarbøger f. nord. Oldk. 1895. 202 f., 376.

fjerne Beliggenhed vest for Vänern var som et eget Omraade, paa lignende Maade sagde *a Dale*¹⁾.

Jeg vil i denne Sammenhæng gøre opmærksom paa et ejendommeligt Forhold, nemlig at mindre Øer ofte have Navn sammen med det Herred, ligeoverfor hvilket de ligge. Bokø (Bogø) ved Fyen hører til Bokæ H. (Baag H.); det fælles Punkt, hvoraf dette Navn er udgaaet, kan nu ikke paavises²⁾. I Horsensfjord ligger Vorsø med Vorsøkalv lige op ad Vor H., Horæ H.; Hind H. ved Ringkøbingsfjord og Stadilfjord hed Heingæ H., og en Del af Navnet genfindes i Hee (Sogn); i Stadilfjord ligger Øen Hindø.

Hvis vi gaa udenfor Herredernes Kreds gentager det samme sig, at de overfor hinanden liggende Punkter have tilsvarende Navn. Bars, Barsø ved Risæ Herreds Kyst, har lige overfor sig Barsmark, der ogsaa nævnes i K. Valdemars Jordebog (S. 14, 50), Vigsø er en lille Holm ud for Nordspidsen af Laalands Musse H. Vignæs. Ligeoverfor Thorø i Lille Bælt ligger ved Assens Fiskerlejet Thorøhuse.

II. Herredet har Navn efter dets ydre Omrids, dets topografiske Figur. Her kan mærkes, hvorledes Herreder, der danne et Fremspring, et Hjørne eller Horn have Navn deraf. Det store Herred, der strækker sin Nakke ud i Vesterhavet ved Blaavandshuk, hed Horns H. Jyllands nordligste Herred, der løber ud i Skagens Odde, kaldtes Horns H. Samme Navn bærer det Herred, som er dannet af Odden, der strækker sig ud i Issefjord mellem Holbæk og Roskilde Fjord³⁾.

1) Styffe, Skandinavien under Unionstiden 145: Dal hörde väl till Vestgöta lagsaga, men betraktades i följd af sitt afskilda läge såsom ett helt för sig och nästan såsom en ö, hvarföre uttrycken «a Dale», «uppa Dal» användas om der belägne orter.

2) I selve Herredet; det kan dog bemærkes, at lige udenfor Herredsgrænsen i Tommerup Sogn i Odense H. ligger Baagøgaard eller Baagegaard (saaledes hos Trap IV. 71, paa Generalstabens Kort Bogegaard).

3) Horneland hedder en Halvø ved Faaborg paa Fyen; den er for lille til at danne et eget Omraade og udgør en Del af Salling Herred.

I denne Sammenhæng kan Opmærksomheden henledes paa følgende: Jyllands nordligste Halvø, der beskylles af et Hav i Øst og Vest, hedder Vændel (Vendsyssel). Den Halvø mod Nordvest paa Fyen, der har Lille Belt paa sin vestlige Strand, Kattegat paa den nordlige — i gamle Dage vilde man sige Middelfartsund mod Vest og Belt mod Nord — hed Vændæslet Herred (nu Slet H., med «Sletten»). Den Halvø, som fra Syd løber op mod Limfjordens vestlige Udløb og altsaa har Vester-søen paa sin vestlige, Limfjorden paa sin østlige Strand, hed Vændlefolk (nu Vandfuld) H. Der synes at være Grund til at antage, at den ensartede topografiske Bygning har medført de hinanden lignende Betegnelser. Ælnoth fortolker Vendels (Vendsyssels) Navn som *convertibilis* (se foran S. 381), altsaa som stammende fra at Kysten her bøjer om eller vender. I Tyskland kaldte man i Middelalderen Oceanet eller Verdenshavet *wendel-mer* eller *wendel-se* som det Hav, der *wendet* bøjer sig omkring Verden¹⁾. Det er vel ikke urimeligt at forklare de danske Halvøers Navne paa en tilsvarende Maade som dem, hvorom Havet bøjer sig.

III. Herredet har Navn efter dets Naturbeskaffenhed. Ogsaa her vil man have Lejlighed til at iagttage, hvorledes bestemte Betegnelser gaa igen.

Saaledes er Kyærræ H. i Sønderjylland blevet opkaldt efter de store Kær, Engstrækninger og Moser, som her fandtes og til Dels endnu findes; flere af Slesvigs større Vandløb, saaledes Lækaa, have deres Udspring i dette Herred. Det er derfor Landets almindelige Karakter, som har givet Herredet Navn; noget særskilt Punkt, hvorfra Navnet skulde stamme, findes næppe. Det sønderjydske Herred har en Navne i Vendsyssels Kyærræ H., i hvilket den store Vildmose findes og hvor en Mængde Steders Navne, som Sønder-Elkær, Nordkær, Ræv-

¹⁾ Müller u. Zarncke, *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*, mer, *wendelmer* Schiller u. Lübben, *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*, *wendelmer*.

kærgaard, Bjørnkær, Nørkær, Kærgaard o. s. v., klarlig vise, at Herredet har faaet et træffende Navn. Mæthælsholm H., «den midterste Holm» (Middelsom H.), ligger som en Holm omsluttet af Strømme; Gudena, Nørre- eller Skern-Aa, Tangeaa og nogle andre Aaer eller Moser danne Grænserne omkring den. I Skaane paa Grænsen af Bleking ligger Wætlands H.; «det vaade Land» er en saare naturlig Benævnelse for et Omraade, der er saa overfyldt med Søer og gennemstrømmet af Aaer (deriblandt Helgeaa) som dette.

Endvidere har Landskabets Karakter som Slette eller som Højdestrøg affødt flere Herreders Navn. Paa Fyens nordøstlige Hjørne ligger Byærg H., der rummer de høje Munkebo Bakker, Byærg H. i Skaane er opkaldt efter Hallandsaas, Høx H. i Halland har vel ogsaa Navn efter sine Højder. Som bekendt hedder den flade, skovløse Strækning i det nordvestlige Fyen Sletten, hvilken Betegnelse gaar igen i Navnet Vændæslet H. (Vends H.). Den udstrakte Krophede eller Lohede indtager en stor Del af det Omraade, som i gamle Dage hed Fræzlet; det er nu Krop og Hytten Herreder. Midt i Skaane ved de tre Sider af Ringsjön ligger det store Dapræ H., hvis Navn synes at staa i Forbindelse med det gammeldanske Ord *dapper*, der endnu er gængs i Jylland og betyder tung, høitidelig, streng, og her sigter til det sumpige, kolde Jordsmon¹). Herredet hedder nu Froste H.

IV. Herredets Navn peger hen paa et højtliggende Punkt. Her maa for det første mærkes alle de Navne, i hvilke Ordet Bjerg ligefrem indgaar. Rynæbyarg H. ved Landskrona har Navn efter de betydelige Højder (300—360 Fod) med udmærket Udsigt, der her findes en Milsvej fra Havet²). Flackebyærg og Thyuthæbiærg (Tybjerg) Herreder have

¹) Se Kalkars og Feilbergs Ordbøger, jfr. Fritznens Ordbog: dapr.

²) Gillberg och Bruzelius, Malmöhus Län 212: med läget utför Danska sundet erbjuder sig inom detta Härad, och besynnerligen från höjderna

ligeledes Navn efter nogle Højder. Nordligt i Vendsyssel ligger Vinæbiærg H. «Vennebjerg Kirke kan paa Grund af sin ualmindelig høje Beliggenhed ses over en stor Del af Vendsyssel, ja endog fra Bakkerne ved Aalborg, i en Afstand af 6 Mil. Den er et bekendt Sømærke og det første danske Punkt, der kan ses af Søfarende, som komme fra England eller Norge»¹⁾. Midt i Thy ligger Hunbiærg H., opkaldt efter det højtliggende Hundborg. Haghælbiærg H. ved Gudena har Navn efter Hovbjerg, hvilket Sogn er stærkt couperet og har flere Høje paa c. 300 Fod. I Lithæsbiærg H. ligger Lisbjerg Kirke højt. I øvrigt maa bemærkes, at der i alle disse Tilfælde af S sammensætninger med *-bjerg*, med Undtagelse af det første, herved betegnes Byers Navne. Bjerget har givet Navn til en højtliggende By, og vel først derefter har denne givet Navnet til et Herred.

Men ligeledes indgaar *högh*, Høj, i ikke faa Herredsnavne, saaledes Oshög (Oxie) og Wæmundhög (Væmmenhög) Herreder i det sydlige Skaane²⁾. Og her er tillige et Træk værdt at mærke, nemlig at *högh* ofte forekommer i de gamle Herredsnavne, men er forsvundet i det tilsvarende Bynavn, saavel som i Herredets senere Navn. I Thy findes Refshög H., det nuværende Refs H.; i det bakkede Hurup Sogn med betydelige Højder (Aashøj 304 Fod) ligger endnu en Landsby Refs, men til Højen findes kun hentydet i Herredsnavnet. Ved Limfjorden i Nærheden af Nibe laa Hornög H., hvor Endelsen aabenbart er et sløjftet *-högh*; i Herredet findes Byen Hornum. 1394

---

wid Rönneberga, den allra herrligaste och mest förtjusande utsigt, så wäl öfwer sundet som utöfwer de nedanförligt rundt omkring liggande fruktbara trakterne af detta och nästgränsande Häradet.

¹⁾ Trap, Danmark V. 58.

²⁾ Paul Asp, Vemmenhögs Härad 147: två ättehögar finnas strax sydost om byn . . och en bredvid . . , och det är dessa tre «Vemmenhögar», som gifvit häradet och båda byarne namn och som också finnas häradssigillet. — I øvrigt hedder det S. 6: «Tingbackarne» i V. Vemmenhög torde ha varit häradets äldsta tingsställe.

nævnes et Arsoghæreth¹⁾, svarende til det nuværende Aars H., hvor ogsaa *-högh* synes udvisket. Haslög H., nu Hasle H. ved Aarhus, har vist paa lignende Maade oprindeligt haft Høj i sit Navn. Det nuværende Vråds H. vest for Horsens hed endvidere i det 13de Aarh. Vrazhögh H.²⁾ Saaledes kommer ved hele denne Gruppe af Navne følgende Ejendommelighed frem. Det er ikke saa, at Højen har givet Byen og denne atter Herredet Navn; Højen har selvstændig og alene givet Navn til Herredet. Men i saa Tilfælde er det jo den eneste rimelige Forklaring, at denne Høj er Thinghøjen.

V. Det hyppigst forekommende Forhold er dog, at Herredet har Navn efter en By, som nu er Sogneby; det gælder nemlig 100 Herreder af samtlige 200, og kun i et forsvindende lille Antal Tilfælde (9) er den By, hvorefter Herredet er benævnt, ikke Sognebyen. De andre Navne falde som foran vist paa landskabelige Betegnelser, paa Benævnelser efter Høje og lign., endnu andre ere særlig udsondrede Omraader, eller de ere hidtil uforklarede.

Nu vilde det jo imidlertid være ganske urimeligt at tro, at det er Byen som Kirkeby og Sogneby, der har givet Herredet Navn. Vore Sogne ere fra det 11te og 12te Aarhundrede, medens Herrederne ere ældgamle. Desuden have Herrederne et absolut hedensk Præg. Vi have tre Herreder, hvori Odins Navn for-

¹⁾ Trap V. 307.

²⁾ I Navnet Schammæhæræth, 1394 Skamherrit, 1397 Schamehæreth, 1442 Schamæhæreth, findes næppe et sløjfet *högh* i Ordets Midte, da det forbindelse *æ* forekommer paa lignende Maade i andre Navne, saaledes Gramæhæreth, Thythæsæsæl; men i øvrigt have følgende Oplysninger Krav paa Opmærksomhed. Et Sted Skam findes ikke i Herredet, derimod Sognebyen Skamby. «Kirken i Skamby ligger paa en Højde, der behersker hele Omegnen og yder en meget rig Udsigt.» Østen for Skamby paa Vejen til Thorup ligger en anselig Høj, som kaldes Thorhøj og som uagtet den øjensynlig ikke mere har sin oprindelige Højde, dog er lige saa høj som Kirkebakken og ventelig i Oldtiden har været Bavnehøj. Sydøstlig for denne paa Glavendrupmark findes den bekendte Runesten, som Ragnhild satte over Aale Saalvegode. Se Samlinger til Fyens Topographie IV. 249 f., 311.

mentlig indgaar¹⁾, og et eller to, hvori Frø findes²⁾, men vi have ikke eet, hvori Ordet Kirke³⁾ forekommer⁴⁾. Det er derfor klart, at det er Herredets Midtpunkt eller Centralsted, der ved Kristendommens Komme til Landet, har faaet en Kirke, men det er ikke Kirken, som har skabt Herredskredsen omkring sig eller givet det Navn.

Men vi ere berettigede til at gaa videre og til at tænke paa de Tider, da der kun var een Kirke i Herredet, den, som byggedes ved det fælles Thingsted. Som bekendt spillede Herredskirken⁵⁾ — den Kirke, som laa Thinget nærmest, i hvilken Gudstjeneste holdtes, før end Thinget sattes, hvor Thingets Aktstykker opbevaredes og Herredets Depot var — en vis Rolle i den senere Middelalder; i Jylland og Fyen, hvor Herredets Fjerdinger ofte havde stor Betydning⁶⁾, blev den kaldt Fjerdingskirke⁷⁾. Det ligger nær at antage, at denne samme Kirke engang har været den eneste Kirke i Herredet, især da vi fra Sverige synes at have Vidnesbyrd om saadanne gamle Tilstande⁸⁾ og

¹⁾ Othänshyllä (Onsild) i Jylland, Othäns i Fyen, Othäns (Onsjö) i Skaane.

²⁾ Frös H., syd for Kongeaaen, Fræzlet, syd for Slien.

³⁾ Munkbrarup H. i Sønderjylland, hvor Navnets første Led klart viser hen til Klostervæsenets Tider, er ikke ældre end 1779.

⁴⁾ Hargæ H. i Salling, kaldt efter Byen Harre (1429 Harigh), kan derimod hentyde til den hedenske Helligdom *harg*. Jfr. Oluf Nielsen i Blandinger, udg. af Universitets-Jubilæets Danske Samfund I. 271.

⁵⁾ Forordninger af 1284 for Sjælland § 7 og Skaane § 13 (hæræzs kirkia); i Forordningen for Jylland intet tilsvarende. Geh. Arch. Aarsberetninger V. 22, 25.

⁶⁾ Hverken K. Valdemars Jordebog eller Provinslovene nævne Fjerdinger i det østlige Danmark. Et Brev af 1135 (Diplom. Arne Magn. I. 6) omtaler Tienden af en Fjerding i det sjællandske Thythæbiærg H., men dette er vist en sjælden Undtagelse.

⁷⁾ Fjerdingskirken — der var kun een Fjerdingskirke i hvert Herred — omtales først i Aktstykker fra 15de Aarh., O. Nielsen i Kirkehist. Samlinger V. 829 f.

⁸⁾ Jfr. Schlyter i Ordbok till Sveriges gamla lagar, hundaris kirkia; Bel-lander, Westmanlands härader 14 f., 23.

da det fra Norge¹⁾ vides, at der mangesteds oprindelig kun fandtes Herredskirker, fælles for hele Herredet, indtil dette blev delt i Sogne²⁾.

Af de foregaaende Undersøgelser vil det formentlig fremgaa, at Herredsinddelingen udmærker sig ved en høj Grad af Naturalighed og Selvvoethed. Ligesom de Linier og Grænser, der indkredse Herredet, falde rimelige efter Terrænforholdene, saaledes synes selve Omraadet naturligen at føje sig til Enhed. Geografisk udsondrede Dele, Egne med ensartet Natur, afgrænsede Omraader indenfor Aaløb have sluttet sig sammen til Enhed. I Herredet gaar saaledes med andre Ord Bygden igen. Vi have set, at Syslet repræsenterede den større Kreds af Samboende, der naturligen følte sig som Enhed. Men allerede tidligere har man efter en lignende Trang søgt at danne en snævrere Bygd, den, som Eriks Sjællandske Lov kalder *hæræthz-bygd*³⁾. En Menighed af Bønder har sluttet sig sammen om et fælles Thingsted, paa hvilket deres almene Anliggender bleve

¹⁾ Jfr. Taranger i N. Hist. Tidsskrift 2 R. VI. 337 f. A. D. Jørgensen, Nord. Kirkes Grundlæggelse 523 f.

²⁾ Man kunde tænke sig et Paabud fra Kristentidens første Periode om at der skulde være en Kirke i hvert Herred; dog maa det huskes, at vi ikke have nogen Efterretning om saadant, og at Kristendommens Væxt her i Landet havde et mere selvgroet Præg. Paa den Tid, da Herredsmenigheden eller dog Størsteparten af den besluttede at antage Kristendommen, har man formentlig bygget en Kirke ved Thingstedet eller Hovedbyen. O. Nielsen synes at tænke sig en hel Rækkefølge, først Syssekirke, saa Herredskirke, derpaa Fjerdingskirke og til sidst Sognekirke (Jydske Tingsvidner III), men dette er af mange Grunde usandsynligt. Syslet er ikke ældre, snarere yngre end Kristendommens Indførelse, Navnet Syssekirke kendes jo heller ikke. Fjerdingskirke er et tilfældigt Navn for Herredskirke og forekommer først i det 15de Aarhundrede. Endelig maa det huskes, at vi i Danmark ikke have saadanne Bestemmelser som de norske Loves om at hele Fylket, Herredet osv. skulde vedligeholde Fylkeskirken, Herredskirken.

³⁾ Eriks sjæll. Lov II. 51 (Thorsen S. 54. hos Rosenvinge II. S. 132): æræ the bathæ innæn hæræthz bygd . . æn bo the ey bathæ innæn hæræthz. Ordet findes ogsaa i Islandsk, jfr. Fritznens Ordbog heraðsbygð. — At Bygd ikke kan gøres til eet hverken med Herred eller Sysse, se Steenstrup, Studier over K. V. Jordebog 6.

afgjorte og deres Retssager paadømtes¹). Det er om dette gamle Midtpunkt — og Thingstedet fandtes jo ofte ved en Høj — at Herredsnavnet saa ofte vidner.

I øvrigt kan Herredernes Forhold til Bebyggelsen belyses ved, at intet Herreds Navn ved Endelsen *-ryd* fortæller om en ryddet Skovegn, og at ikke heller Torpen, den senere, gerne ved Udflytning fra Adelbyen opstaaede Bebyggelse har sat sit Mærke i de østlige Lande eller i Jylland N. for Kongeaen. I Sønderjylland er det anderledes. K. Valdemars Jordebog nævner her Thyurstrop (Tyrstrup) H., Rafnsthorp (Rangstrup) H. og Locthorp H., hvilket er det nuværende Slogs H., der allerede 1198 betegnedes som Slox H.²), endvidere Struksthorp (Strukstrup) Herred.

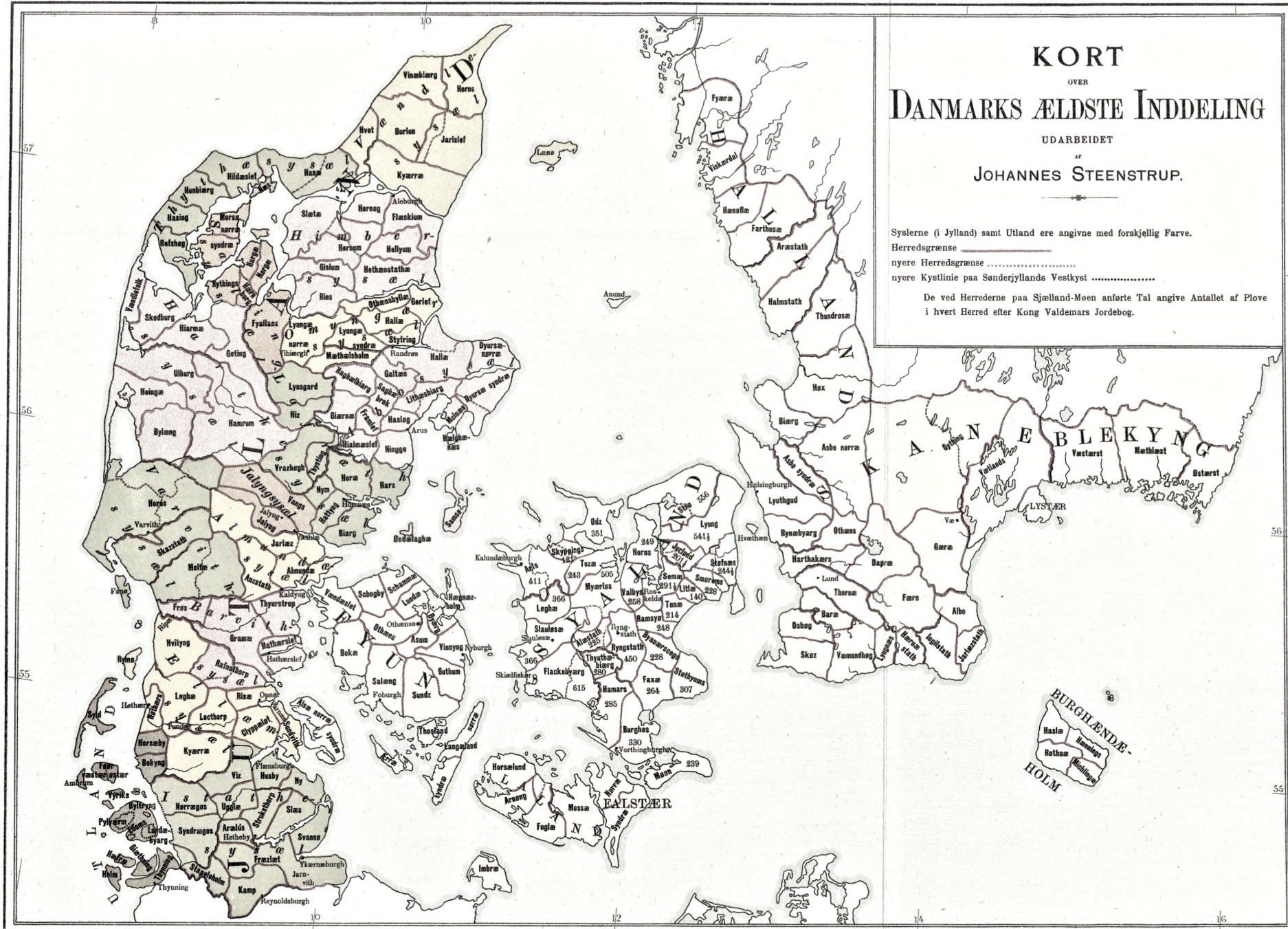
Endnu skal om Thingstedet eller i hvert Fald om det Punkt, som gav Herredet Navn, bemærkes følgende. Det er foran betegnet som Herredets Midtpunkt, men dette maa kun tages i aandelig, ikke i geometrisk Forstand. Man maa netop undre sig over saa ofte at træffe Herredets navngivende Sted nærmere ved en Udkant, saaledes til Ex. i Størsteparten af Sjællands Herreder; i Skaane ligger det som Regel i den Halvdæl, der er Kysten nærmest, med ret stort Opland indefter. Ogsaa i Jylland træffes ofte en meget decentral Beliggenhed. Her har sikkert mange Forhold gjort sig gældende, som vi nu ikke ere i Stand til at bedømme. For det første har man undgaaet rene Kystpunkter, selv om de vare centrale — saaledes som foran er bevist —, dernæst har Hensynet til Vejenes Tilstande, Nærheden af Landskabets brede, almindelige Færse-

¹) Omvendt finder man i de andre nordiske Lande paa en tilsvarende Maade Bygden betegnet som Herred, uden at derved sigtes til et bestemt administrativt Omraade. Saaledes anvende ofte islandske Kilder *herað* om «Bygd, beboet Land eller Del af Landet», jfr. Fritznors Ordbog. I flere svenske Landskaber indgaar *härad* i Sognavne, eller det betegner en mindre Bygd, jfr. Tengberg, den äldsta territoriala indelningen i Sverige 21.

²) Scr. Rer. Dan. VIII. 219: Sloxherret inhabitantibus.

vej været taget i Betragtning. Fremdeles kom man til Thingpladsen ogsaa for at søge Gudehovet eller Kirken, eller for at købslaa, hvad der atter kunde kræve Hensyn tagne. Den tættere Bebyggelse i enkelte Dele af Herredet maatte ligeledes have Indflydelse paa Valget af Stedet. Endelig maa det huskes, at Opdyrkning og Rydning ofte har givet Egnen et andet Udseende og som Regel vel en noget mere ligeartet Karakter i vore Dage end forhen. Alt dette kan forklare Thingstedets Beliggenhed, og det er ikke nødvendigt at tænke paa en Omlægning af Herredets Grænser, skønt jo ogsaa en saadan stundom har fundet Sted.

KORT
OVER
DANMARKS ÆLDSTE INDELING
UDARBEJDET
AF
JOHANNES STEENSTRUP.

Syterne (i Jylland) samt Uland ere angivne med forskellig Farve.
 Herredsgrense .....
 nyere Herredsgrense .....
 nyere Kystlinie paa Sønderjyllands Vestkyst .....

De ved Herrederne paa Sjælland-Møen anførte Tal angive Antallet af Plove i hvert Herred efter Kong Valdemars Jordebog.